

ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ ЧОРНОМОРСЬКО-АЗОВСЬКОГО РЕГІОНУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті розкривається узагальнюючий портрет іноземного консула, що діяв на Півдні Російської імперії упродовж кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. У результаті було виявлено, що консулами були найрізноманітніші люди: як громадяни Російської імперії, так і іноземці. Це були представники дворянства, аристократії або ж буржуазії, що мали високий рівень освіти, як правило гуманітарної. Вони представляли різні верстви суспільства – від купецтва до наукової інтелігенції, які окрім дипломатичної діяльності займалися підприємництвом і торгівлею, брали участь у громадському житті краю, займалися науковими дослідженнями, залишивши по собі помітний слід в історії міської громади.

Ключові слова: консул, просопографічний портрет, чорноморсько-азовський регіон, Російська імперія.

В статье раскрывается обобщающий портрет иностранного консула, действовавшим на Юге Российской империи на протяжении конца ХVІІІ – начала ХХ в. В результате было обнаружено, что консулами были самые разные люди: как граждане Российской империи, так и иностранцы. Это были представители дворянства, аристократии или буржуазии, имевших высокий уровень образования, как правило гуманитарной. Они представляли разные слои общества – от купечества к научной интеллигенции, кроме дипломатической деятельности занимались предпринимательством и торговлей, участвовали в общественной жизни края, занимались научными исследованиями, оставив заметный след в истории городской общины.

Ключевые слова: консул, просопографический портрет, черноморско-азовский регион, Российская империя.

The article deals with the synthesis of a foreign consul portrait prevailing in the south of the Russian Empire during the late ХVІІІ – early ХХ century. As a result, it was found that the consuls were all sorts of people: as citizens of the Russian Empire, and foreigners alike. They were members of the nobility, aristocracy or the bourgeoisie who had high levels of education tend to humanitarian. They represented different sectors of society – from the merchant to the scientific intelligentsia, except diplomatic activity engaged in business and trade, participated in the public life of the region, engaged in research, leaving an imprint on the history of the urban community.

Key words: Consul prosopografichesky portrait, Black and Azov region, the Russian Empire.

На сучасному етапі історичної науки особливого значення набувають методи колективних біографій (просопографія), які дозволяють реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності певних соціальних груп. У нашому випадку для просопографічного дослідження група осіб – дипломати іноземних держав різного рівня, утворює об'єкт, привабливий у багатьох відношеннях, що відкриває додаткові можливості для узагальнень і висновків.

Питання просопографічного портрета іноземних

консулів, які діяли в чорноморсько-азовських портових містах Російської імперії упродовж зазначеного періоду належить до маловивчених проблем. Роботи, яка б комплексно висвітлювала питання, якого ми торкаємося, до сьогодні не існує. Тому, при написанні даної праці автором були використанні роботи, які висвітлюють загальні аспекти нашої теми (В. О. Зорін [1], Г. Нікольсон [2] та ін.), а також матеріали довідкового характеру, адрес-календарі, а саме: щорічні «Пам'ятні книжки Херсонської

губернії...», «Адрес-календарі...» Одеського, Миколаївського, Таганрозького, Таврійського градоначальств і Маріуполя, «Новоросійський календар», «Пам'ятні книжки Облaсті Війська Донського», «Кавказький календар», в яких є інформація про призначення дипломатичних представників та їх наявність у тих чи інших містах регіону. Найбільш стали у нагоді «Новоросійський календар», який почав регулярно виходити з 1832 року; «Кавказький календар» і «Пам'ятні книжки Облaсті Війська Донського», завдяки яким вдалося прослідкувати рух дипломатичних представництв та їх працівників до початку ХХ ст. Досить часто зазначені довідкові видання є єдиним джерелом з вивчення цього аспекту проблеми та дають можливість створити більш-менш цілісну картину консульських установ у чорноморсько-азовських містах Російської імперії.

Окрім цього, окремі біографічні дані про деяких іноземних консулів можна знайти у монографії австрійського професора Рудольфа Агстнера [3], яка відслідковує «присутність» Габсбурзької монархії в Україні з 1785 року, ґрунтовній публікації Ганса Гальма [4], який розкриває життя та діяльність першого австрійського генерального консула в Херсоні Йогана Розаровича (1739-1789) та у праці краєзнавчого характеру американського ученого-історика, спеціаліста з історії Північного Причорномор'я П. Херліхі [5], яка, досліджуючи основні причини становлення та розвитку Одеси і механізми формування взаємовигідних торгово-економічних зв'язків міста з сусідніми регіонами та країнами, частково подає короткі відомості про деяких консулів, які діяли в Одесі (Дж. Раллі, Ф. Родоканакі).

До такого роду робіт варто віднести і наукові праці таганрозьких краєзнавців Г. Т. Шмульяна [6], Ю. Андріанова [7], А. Цимбал [8], Г. Паншина [9], які у своїх роботах подають інформацію щодо розвитку консульської мережі в Таганрозі, біографічні дані дипломатів. Роль у фінансовому та промисловому розвитку економіки Донського регіону відомого в Таганрозі банкіра та філантропа, перського генерального консула та віце-консула Данії Я. С. Полякова простежується в роботах М. А. Гонтмахера [10] та Є. В. Мовшовича [11]. Також роботи миколаївської дослідниці Г. Чередниченко, яка безпосередньо, висвітлюючи становлення та роль іноземних консульств у Миколаєві, подає короткі відомості про деяких консулів, що діяли у місті [12].

Велике значення для зіставлення просопографічного портрету іноземних консулів у чорноморсько-азовських портах мають роботи Б. Ананьїча [13], В. Шевченко [14], І. Дружкової [15], які розкриваючи роль іноземних консулів у становленні та розвитку приватного банкірського підприємництва у регіоні у ХІХ – на початку ХХ ст., частково подають біографічні дані іноземних консулів і висвітлюють їх участь у

політичному, економічному та громадсько-культурному житті міст.

Підсумувавши зібрані відомості про іноземних консулів у чорноморсько-азовських портових містах Російської імперії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., ми можемо скласти свого роду узагальнюючий, просопографічний портрет цього прошарку дипломатів. Перш за все, необхідно дати відповідь на питання про національне походження чи підданство іноземних консулів.

На наше глибоке переконання образ іноземного консула досліджуваного регіону можна назвати **поліетнічним**. При цьому чим більшу країну представляв дипломат, тим більше виражена дана риса. Так, дипломати Османської імперії не завжди були турками, оскільки до імперії у різний час входили Балканські країни, країни Кавказу, Болгарія, Румунія тощо. Відповідно дипломати походили також з благородних та освічених родин васальних територій. Те ж саме ми спостерігаємо й у випадку Австро-Угорської імперії, де дипломати мали як німецьке, так і італійське, румунське, угорське та польське походження. А дипломати, які походили з колишніх територій Священної Римської імперії, переважно були німцями.

Розглянемо це питання більш детально. Наприклад, консульські працівники Османської імперії були представлені переважно етнічними турками, що перебували на чиновницькій чи військовій службі, або турецькопідданими. Про це свідчить благородна приставка «ефенді» або «бей»*, яка йде після імені імперського чиновника: Хрисіді Ефенді, Джан Ефенді, Дікран Ефенді Хункяр Беяндян, Халіль Бей, Фейзі Бей Франко-Кусса, Мюніф Бей, Махмед Нурендін Бей Діно, Ессоф Бей Махмед (Одеса), Мехмед-Садик Бей, Ахмед Фазіль Бей (Миколаїв), Юсуп-Еюдай Бей, Ріфат Бей (Євпаторія), Тамаджан Ефенді, Апік Ефенді, Фейзі Ефенді (Сухум), Рефкі Ефенді, Седай Бей, Абдул Керім Сабіт Бей, Енвер Бей (Батум), Алі-Нахід Бей (Ессад Бей), Фейзі Бей Арнаут-Оглу, Фейзі Бей Нохіт-Алі (Ростов-на-Дону) й інші [16-23] й надалі використовуються ці джерела].

Разом з тим серед консульського апарата цієї країни зустрічаємо імена грецькі: Хрисіді Ефенді, Ніколай Досеїос Бей, Омеро Георгіадіс (Одеса), Спиридон Дмитрович Філоксенідіс Ефенді (Миколаїв), Хрісос Ефенді (Поті), Ефенді Мавріді (Батум), Ф. Евстратіаді, Михайло Георгійович Акселос Ефенді (Таганрог), Дмітракі Ефенді Іонідіс (Бердянськ), Ефенді Філоксенідіс (Новоросійськ); італійські: Ніколай Корсі (Одеса), Мар'ян Чиконьяні (Миколаїв); болгарські: Бедрос Ефенді (Таганрог) тощо. Служили на користь Османської імперії і представники інших національностей Європи: Георг Раканье, Гаврііл

* *Ефенді* (пан, повелитель) – титул та офіцерське звання, також звернення до освічених громадян; *Бей* – титул та офіцерське звання найвищого рівня. В Османській імперії послідовність була така (хоча й не в усі часи) – ефенді → ага → бей → паша. – Л. В.

Поршерон, Володимир Шорштейн, Франц Фрішен, Людвіг Бергрен, Павло Дюханін, Григорій Збіза.

За підрахунками автора, серед 97 відомих нам імен дипломатів Османської імперії 33 мали звання «ефенді» і 53 «бей», тобто 89 % мали явно турецьке походження, або ж були турецько-підданими; порівняно великий прошарок греків (10 %, включаючи турецькопідданих) і близько 9 % представників інших народів.

Серед австрійських (пізніше – австро-угорських) консульських представників спостерігаємо німців, італійців, сербів, хорватів, румунів та ін. Із 66 відомих нам імен працівників диппредставництва 23 мають явно австро-німецьке походження: Казимир фон Тімоні, Йозеф Ріттер фон Цішіні, Гаммер Пургшталь, Генріх Ріттер Мюллер фон Рогой, Йоганн Паумгартнер, Ганс Філуңгер (Одеса), Франц Фрішен, Густав Фердинанд Віндшейд (Миколаїв), Йоганн фон Розарович, Йоганн Людвіг Аренс (Херсон), Карл Бон, Ойген Ріттер фон Атанаскович (Ізмаїл), Гарон Карл Вейсфон-Тейфенштейн (Батум), Август Берман, Перт Моріц Тешо, Поль Вільгельм, Генріх Фоллот де Кренвіль-Пуе (Ростов-на-Дону); 11 – італійське походження: Луїджи Кулісич (Миколаїв), Вінченцо де Музенга (Херсон), Йоганн Гальярді, Лаззаро Гальярді, Ніколаус Сгарделлі (Ізмаїл), Антон Теренціо, Ернест Читіні (Батум), Антон Мащорана, Ді Поллоне (Маріуполь), Ромуло Тубіно, Енріко Далль'орсо (Бердянськ); 2 – німецько-італійське походження: Людвіг Гутманншталь (Бенвенуті) та Сигізмунд Ріттер фон Пйомбаці (Одеса); 17 – балканське походження: Константін Білінські (Одеса), Георг Ніколіч (Керч), Людвіг Куліссіч (Феодосія), Пауль Діхліч, Міхаель Абраміч, Йозеф Ерініч (Ізмаїл), Едуард Седлачек, Натале Рокович, Бела Боднар (Батум), Георгій Збіза, Євгеній Хардало (Таганрог), Йоган Драсковіч, Марко Попповіч, Ніколо Тріпковіч (Маріуполь), Йоган Іванчич (Бердянськ).

Таким чином, згідно із підрахунками автора, 34 % австрійських (пізніше – австро-угорських) консулів мали австро-німецьке походження, 17 % – італійське, 3 % – німецько-італійське, 26 % – південнослов'янське, 1 % – румуно-молдавське (Бердянський віце-консул Натале Лупі), 1 % – угорське (перший генеральний консул в Одесі Вінцент Карл фон Том), 18 % – представники інших держав, або ті, належність яких лінгво-антропонімічним шляхом точно визначити важко. Отже, на відміну від Османської імперії, поліетнічність консулів Австро-Угорщини більш чітко виражена.

Близькою до Туреччини, за відсотковими показниками, поліетнічність спостерігається серед дипломатів німецьких та італійських земель. Так, серед *німецьких* консулів 57 із 66 нам відомих, тобто 86 %, були представниками, або підданими німецьких міст (з 1870 р. Північнонімецького союзу, а потім Німецької імперії): Йосиф Етлінгер, Людвіг Штіфель, Йоганн Цукербекер, Карл Требін, Отто Блау, Йоганн Люрсен, Вільгельм

Онесейт (Одеса), Фрідріх Геллер, Франц Фішер, Франц Фрішен (Миколаїв), Отто Шиль (Херсон), Адольф Бер, Моріс Мендель (Поті), Август Берман, Карл Вальтер, Іоанн Дольберг (Ростов-на-Дону), Ердман, Густав Шейнерт (Новоросійськ) та інші. І лише 14 % є представники інших націй: Бульке (віце-консул Пруського королівства в Одесі), Адольф Беліно, Адам Беліно, Каммераль (консули Вюртенберзького королівства в Одесі), Діонісій Жилле (генеральний консул Німецької імперії в Одесі), Федір Кубаш (консул Німеччини у Таганрозі), Іван Скараманга (німецький віце-консул у Ростові-на-Дону) і два драгоmani* при німецькому консульстві в Одесі – Олександр Богатов і Н. Лукін. На нашу думку більшість не німців є випадковим явищем, за винятком консулів Вюртенберзького королівства, що, на нашу думку, пояснюється південним розташуванням цієї території та її близькістю до Венеціанської республіки.

Ще меншою є поліетнічність серед *італійських* консулів – 60 із 66 нам відомих, тобто 91 %, були представниками, або підданими італійських міст (з 1861 р. Італійського королівства), серед яких найвідомішими були: Фелікс Міланта, Антоніо Репетто, Карл Ноццоліні, Фелікс де-Рібас, Юліан де-Візар, Йосип Россет (Одеса), Август Донаті (Миколаїв), Веніамін Анатра (Херсон), Антон Феліксович Гарібальді (Керч), Густав Дуранте, Фердинанд Дуранте (Феодосія), Ернесто Спаньолі, Фердинанд Коррадіні (Батум), Бенедетто та Людвіг Мошеті (Таганрог), Джованні Павоні (Поті), Еммануїл Ді Поллоні (Маріуполь), Генріх Даллорсо, Енріко Даллорсо (Бердянськ) та інші. І лише 9 % є представники інших націй: Деандреш (генконсул Сардинського королівства в Одесі), Федір Родоканакі (консул Тосканського королівства в Одесі), Симон Супічич (консул Римського королівства в Одесі), Олександр Вердінца (генеральний консул Неаполітанського королівства в Одесі), Генріх Перро (італійський консул у Батумі), да-Бове (італійський консульський агент у Новоросійську). На думку автора великий відсоток італійців на дипломатичній службі пояснюється давньою консульською традицією італійських міст-держав, адже саме Італія є батьківщиною цього типу дипломатів.

Незначним відсотком іноземців на дипломатичній службі відрізняється і консульська мережа Великобританії та США в чорноморсько-азовських містах Російської імперії. Так, Великобританія представлена 70 особами з яких британці (згідно нашому антропонімічному аналізу) складають 61, або 87 %. Інші народи були представлені: одеськими віце-консулами італійського походження Фрідріхом і Робертом Кортаці, євпаторійськими консульськими

* Драгоман – офіційна посада перекладача та посередника між близькосхідними й азіатськими державами та європейськими дипломатичними і торговельними представництвами. Посада драгомана передбачала як перекладацькі, так і дипломатичні функції.

агентами французького підданства Карлом та Іполитом Мартенами, феодосійськими консулами Андре Карасаріні (француз чи італієць) та Вернером фон-Стюрле (німець), таганрозькими консулами Генріхом і Вільгельмом Гент (німці), ростовським консулом А. Мендгерстом (німець). Отже, серед представників Великобританії ми бачимо представників Західної Європи: німців, французів, італійців.

Щодо США, то із 40 відомих дипломатів, що представляли Сполучені Штати, 36 (90 %) – мають явно виражені імена британського походження: Чарльз Рінд, Джон Арнольд, Тімоті Сміт, Георг Скотт, Альфред Сміт, Джон Гроут, Джон Рей, Гаррі Брігс, Уільям Мастерсон, Джеймс Чемберс та інші. Серед інших народів можна назвати греків Івана (у дипломатичному листуванні – Джон) і Стефана Раллі (консули в Одесі), віце-консул у Батумі Ємерія Матевич (народився в Севастополі і мав російське підданство) та консул у Таганрозі Готфрід Карлович Гойланд (ймовірно німець).

Досить представницькою була також французька консульська школа, яка на високому рівні представляла не лише Францію (із 71 працівника французьких консульств 59 (83 %) були французького походження), а й Бельгію, Великобританію, Італію, Туреччину, Німеччину й інші країни. У свою чергу представники цих країн представляли і Францію: італійці – Антоніо Гарібальді (консульський агент у Керчі), Бенедетто та Луї Мошетті (віце-консули в Таганрозі), німці Георг Ягершміт (віце-консул) та Едуард Енгельгардт (консул) в Одесі, російськوپідданий Лев Заблудовський (драгоман при генеральному консульстві в Одесі), англійці Карл та Іполит Мартени (консульські агенти в Євпаторії).

Високий відсоток титульної нації представлено й у середовищі дипломатів Греції. Із 69 відомих нам імен грецьких консулів лише 3 (4 %) були негрецького походження: тимчасово виконуючий обов'язки грецького віце-консула у Миколаєві Артур Вудгауз (британськوپідданий), виконуючий обов'язки віце-консула у Феодосії Дмитро Костов (ймовірно болгарин) і таганрозький генконсул Еммануїл Кацанбелі (?). Високий відсоток етнічних греків (97 %), що є найбільшим показником серед європейських країн, свідчить, на нашу думку, про сталу та розвинену консульську традицію (пов'язану із значною роллю греків у міжнародній чорноморсько-середземноморській торгівлі) та високу освіченість грецької спільноти.

Досить високим також було представлення титульної нації серед дипломатів «молодих» держав, що утворилися внаслідок послаблення Османської імперії: Сербії, Болгарії та Румунії. Так серед 5 дипломатів Болгарського царства усі мали слов'янське походження: М. Дуков, Б. Кісімов, К. Телалов, Х. Карамінець і Дм. Влахов. Сербію представляли Г. Суппичич і К. Яроховський (Одеса) і австрійськوپідданий сербського походження Г. Властелиця (Миколаїв). Румунію в Одесі представляли румуни: Х. Балощ,

Є. Военеско, Ф. Томеско, Н. Еліад, В. Самурано, Г. Герман, Г. Собестіан; італійці: А. Ламбріні та Л. Галіарді та російськوپідданий грек – П. Маврогені.

На відміну від багатьох морських держав, насамперед європейського континенту, іспанська консульська служба була представлена у своїй більшості представниками нетитульної нації. Так з 35 відомих нам дипломатичних представників лише 15 (43 %) однозначно були іспанського походження. При цьому більшість з них – 13 осіб (Йосип Кальсада, Карлос де-Еспанья, Хуан де Діос Рохас, Гутьєрес Альварез, Ернесто Фрейре, Юліан Худеріас та інші) – це консули та їх помічники в Одесі, яка була центром іспанського консульського округу Південної Росії, до якого входили усі портові міста чорноморсько-азовського узбережжя [24], і два нештатні консули у Батумі (Спадаро та Картанза), які діяли на початку ХХ ст., що ймовірно пов'язано із зростанням ролі нафтової торгівлі через дане місто. Етнічну перевагу інших працівників іспанських консульств визначити важко, оскільки тут ми бачимо англійців, німців, росіян, євреїв, греків, італійців і французів. На нашу думку це пов'язано із певним занепадом іспанської зовнішньої торгівлі в Чорноморському регіоні [25] та відсутністю коштів на утримання значної власної консульської служби. Ці ж причини пояснюють і низьку представленість португальців серед дипломатів Португалії (4 з 13-31 %), яку здебільшого презентували італійці (46 %).

Ще нижчим було нідерландське представництво у регіоні. З 21 дипломата лише 5 (24 %) однозначно були голландцями, а інші – французи, британці, італійці, греки, німці тощо.

Велике етнічне розмаїття спостерігаємо і серед консульських службовців Бельгії: французи, італійці, німці, греки, російськوپіддані (євреї, німці, греки тощо). Оскільки Бельгійське королівство історично сформувалося як федеративна тримовна держава з відсутньою титульною нацією, то важко антропонімічним шляхом визначити підданство консульського представника, адже бельгійці могли мати імена французького, голландського чи німецького походження. Серед бельгійських консулів зустрічаємо високий відсоток французьких імен: Віктор Енно, Генріх де-Шоолен, Адольф Вадон, Карл Жюстен, Жюль Дюмортє (останні два були одночасно дипломатичними представниками Франції) та німецьких: Отто Міллер, Ернест Кнорре, Євген Міллер, Іван Ерліх. Грецька родина Скараманга (Іван і Георгій) тривалий час представляла бельгійські інтереси у Таганрозі та Ростові-на-Дону, а родина Севастопуло – у Ростові-на-Дону та Новоросійську, єврейська родина Рафаловичів (Лев та Онисим) консули в Одесі з 1856 по 1882 роки. Загалом, на нашу думку із 28 відомих нам дипломатів, лише 30 % мали бельгійське громадянство.

Подібна до бельгійської ситуація зі швейцарськими дипломатами, підданство яких

визначити важко, оскільки Швейцарська конфедерація є багатомовною (чотири офіційні мови) та поліетнічною, але із упевненістю можна стверджувати про не менш ніж 50 % присутність серед консулів громадян акредитуваної держави: Л. Жаке, Жан Демоль, Отгон Тріттен, Жорж Фрейденрех, Альбрехт Паке, Еміль Вей-де-Вільмерген (усього відомо 12 працівників швейцарського консульства в Одесі).

Високий рівень поліетнічності спостерігаємо і серед дипломатів Скандинавських країн – Швеції та Норвегії, які у 1814-1905 рр. були об'єднані в єдину унію державу і, відповідно, мали єдину дипломатичну службу, а консули іменувалися «шведсько-норвезькими». З 22 дипломатів ми бачимо 5 італійців: Т. Нацоліні, Чиконьяка, В. Боссаліні (Миколаїв), Дж. Батіста (Маріуполь), Джовані Іванчич (Бердянськ); 5 британців: Іван, Карл і Роберт Вількенсі (Одеса), Ч. Лоутон, Джемс Мартін (Миколаїв), грека А. Пайкоса (Бердянськ), єврея Ігната Ефрусі (Одеса), австрійськопідданого Георгія Збізу (Таганрог) та інших. Отже, скандинавське походження мали не більше третини шведсько-норвезьких консулів. Подібні пропорції спостерігаємо і серед дипломатів, що представляли Норвегію після 1905 р. та Данію.

Азійський континент у чорноморсько-азовських портах Російської імперії представлений лише 2 країнами – Японією та Персією. При цьому інтереси дипломатів обох держав були абсолютно протилежні, що й пояснює їх національну приналежність. Якщо Японія, маючи винятково політичний інтерес у регіоні та проводячи активну розвідувальну діяльність, була представлена дипломатами, що перебували на військовій службі [26], то Персія мала переважно торгівельні інтереси з Росією і її представляли у більшості дипломати-купці різного походження.

Щодо Японії, то із 7 дипломатів п'ятеро (тобто 71 %) були японцями: К. Іжима, Н. Фукуда, М. Мацумато, С. Муто і С. Тодо, які працювали у консульстві в Одесі.

Натомість персидськими консулами були представники відомих у Російській імперії торгівельних домів, банкіри, промисловці: С. Раллі, Л. Рафалович, Г. Рафалович, А. Рафалович, І. Зайченко (Одеса), Я. Поляков, Б. Поляков, П. Діамантіди (Таганрог), Н. Яценко, К. Діамантіди (Ростов-на-Дону). Хоча в окремих портових містах – Батум, Поті та Новоросійськ консули іранського походження склали майже 100 %. Загалом же із 39 відомих нам імен перських дипломатів лише 16 (41 %) можна ідентифікувати як представників акредитуваної держави (Мірзи Абуль Касім Хан, Зейналь Хусейн Огли, Гофар-хан, Мірза Мамед Гусейн, Мехді хан Мокеррем-уд-Довле й інші).

Латиноамериканські країни, що мали винятково торгівельні інтереси, у своїй більшості також були представлені європейцями, що мали російське підданство та належали до родин «великого капіталу». Серед них італійці, серби,

євреї, німці, греки: В. Россі, С. Сулічич, чотири представники родини Рафаловичів, Я. Бродський, М. Ландау (Бразилія), Л. Перельман і Є. Кассас (Чилі), Я. Ротштейн (Уругвай), Г. Рафалович, А. і В. Анатра (Перу), австрієць М. Шварцкопф (Панама), Г. Брейтман, Я. Брехман, С. Скіаво (Аргентина). Віддаючи належне акредитуваним державам Південної Америки інколи вони направляли на роботу до південноросійських консульств і власних дипломатів: полковник Ернесто да-Сільва (генеральний консул Бразилії в Одесі у 1893-1895 рр.), Ернесто Перес (генконсул Аргентини в Одесі у 1909-1911 рр.), доктор прав Торібіо Руїз Гуннясу (генконсул Аргентини в Одесі у 1912-1917 рр.). Але це були швидше винятки, аніж правило, оскільки їх число і не сягає 10 % від усіх дипломатів латиноамериканських держав.

Отже, підводячи підсумок щодо етнічного походження консулів чи їх підданства у відповідності до акредитуваної держави, можна констатувати, що посада консула не була залежною від підданства чи етнічного фактору, хоча вагомі країни: Великобританія, Німецька імперія, Японія, США, Османська імперія та інші, віддавали перевагу власним дипломатам, оскільки, на нашу думку, покладали на консулів не лише економічні, а й політичні обов'язки.

Звернемо погляд на соціальні, професійні й освітні характеристики дипломатичних працівників іноземних держав, що були представлені у чорноморсько-азовських містах Російської імперії. Звісно не викликає сумніву освіченість консула, його заступника, секретаря консульства чи драгомана, оскільки ще з римських часів в основі дипломатичної освіти стояли риторські школи на базі юридичної освіти [27]. Окрім того, на консульську службу у XVIII – першій половині XIX ст. допускалися винятково вихідці із знатних дворянських родин, а окремі країни (Великобританія, Німеччина, Австро-Угорщина) продовжували цю традицію і надалі.

Разом з тим, у кінці XVIII ст. усе частіше консулами виступають представники молоді буржуазії. Велика Французька буржуазна революція 1789-1794 рр. завдала сильного удару по дипломатії феодальних абсолютних монархій, висунувши в якості основної вимоги у зовнішній політиці принцип верховенства нації, що зробило великий вплив на народи інших континентів, у тому числі на Північну Америку, де наприкінці XVIII ст. розгорнулася боротьба за незалежність.

Основним змістом зовнішньої політики та дипломатії буржуазії у період становлення капіталізму стає боротьба за ринки збуту, за «сфери впливу», за розподіл світу та зміцнення світового економічного та політичного панування основних капіталістичних держав [28]. Зміна пріоритетів привела до певного реформування форми та завдань інституту консулів, що особливо яскраво проявилось в оновленій французькій дипломатії, яка завжди мала величезний вплив на

формування дипломатичної служби європейських країн. Так, Талейран поставив інститут консулів на службу торговим інтересам французької буржуазії. До революції консули французької монархії (найчастіше вихідці з дворян, чужі інтересам торгівлі) не завжди належним чином захищали інтереси французьких купців, – так, на Сході вони лише стежили за дріб'язковою регламентацією торгівлі; тому вже в перші роки революції французьке купецтво наполегливо домогалося заміни їх своїми виборними уповноваженими. Головним завданням консулів стали захист торгових інтересів французьких торговців і збір комерційної інформації. Талейран відновив і реорганізував при Консульському бюро школу молодих перекладачів, що готувала драгоманів для східних посольств і консульств Франції [29]. Але

після поразки Наполеона та відновлення монархії французька консульська служба повернула собі окремі риси абсолютизму. Буржуазна консульська служба все більшою мірою використовувала і старі прийоми феодальної дипломатії та заповнюючи професійні кадри представниками дворянської аристократії [30].

У другій половині XIX – на початку XX ст. панівне становище в апараті консульської служби іноземних держав, разом із професійними дипломатами, займають представники впливових капіталістичних угруповань – торгових, промислових і фінансових груп. Останні і зосереджують у своїх руках усі важелі зовнішньої політики та дипломатії й тому числі і консульської служби (див. таблицю 1 [складено автором]).

Таблиця 1

Представництво впливових буржуазних груп у консульській службі іноземних держав (на матеріалах чорноморсько-азовських портових міст Російської імперії)

Групи великого капіталу	Консул та аккредитуюча країна
Торгові	Й. Ерліх (Бельгія), родина Діамантіді (Аргентина, Персія, Уругвай), О. Рафалович (Бразилія), Е. Каруана (Великобританія), Г. Зігомала (Греція), Ф. Звороно (Греція), родина Раллі (США, Греція), родина Пайкос (Греція, Нідерланди, Швеція, Норвегія), І. Геммерле (Німеччина), Г. Пападакі (Греція), І. Негропonte (Данія), Й. Відович (Іспанія), Ф. Родоканакі (Італія), А. Анатра (Італія), Е. ді Полоне (Італія), Ф. Фрішен (Німеччина)
Промислові	А. Нев (Бельгія), Дж. Грісвз (Великобританія), Ф. Фрішен (Німеччина), В. Боссаліні (Норвегія)
Фінансові	А. Харі (Аргентина, Данія, Франція), родина Рафаловичів (Бельгія, Бразилія, Данія, Персія), І. Скараманга (Бельгія), Я. Бродський (Бразилія), родина Полякових (Данія, Персія), С. Гурович (Данія), А. Донаті (Італія), М. Маврогордато (Нідерланди), Ф. Фрішен (Німеччина), І. Ефруссі (Норвегія та Швеція), Г. Властелица (Сербія)

Ми бачимо, що найбільше представлені групи торговців і фінансистів, що пов'язано із безпосереднім зв'язком між консульською службою, яка давала певні привілеї (полегшення в податках, певна безпека дипломатичної кореспонденції, недоторканість житла й особи консула тощо) та надавала можливість налагодження комерційних зв'язків з іншими країнами.

Повертаючись до рівня освіти іноземних консулів необхідно зазначити, що на практиці

консулами призначали осіб з різним рівнем освіти та найрізноманітнішою кваліфікацією. Серед чорноморсько-азовських іноземних консулів ми зустрічаємо як професійних дипломатів (насамперед представники Великобританії, Туреччини, Німеччини, США, Австро-Угорщини), так і юристів, фінансистів, журналістів, аграрників, медиків, комерсантів, інженерів тощо (див. таблицю 2 [складено автором за даними 67 консулів, відомості про здобуту освіту яких відомі]).

Таблиця 2

Освіта іноземних консулів за напрямками

Військова	Комерційна освіта (торговці, банкіри тощо)	Технічна	Юридична	Гуманітарна (філософія, сходознавство тощо)	Журналістика	Медицина	Агрономічна	Інша (домашня, релігійна тощо)	Усього
5 (7,5 %)	29 (43 %)	2 (3 %)	14 (21 %)	5 (7,5 %)	1 (1,5 %)	5 (7,5 %)	1 (1,5 %)	5 (7,5 %)	67 (100 %)

Отже, як ми бачимо, значна частина консулів (43 %) мала комерційну освіту, яка була направлена на ведення торговельних справ чи фінансовий сектор. Юридичну освіту (21 %) мали переважно професійні дипломати (Німеччина, США, Великобританія). Необхідно зазначити, що

вказані дані носять у деякій мірі ілюстративний характер, оскільки нам майже нічого невідомо про більш ніж 90% консульських працівників (за нашими підрахунками у чорноморсько-азовських портах протягом 150 років діяло більше 700 дипломатів), більшість з яких складала саме

професійні дипломати з різною гуманітарною освітою (Османська імперія, Великобританія, Іспанія тощо).

Треба зауважити, що у другій половині XIX ст. у практиці підбору та виховання дипломатичних кадрів відбулися істотні зміни, що спричинили помітне оновлення складу дипломатичного корпусу іноземних консулів. Підвищилися вимоги до освітнього рівня службовців – призначення на консульську службу вимагало, як правило, наявності диплома про вищу гуманітарну освіту. Претендент на посаду повинен був досконало володіти двома іноземними мовами, володіти глибокими знаннями в галузі історії, географії, статистики, політекономії, міжнародного права [31]. Саме це пояснює підвищення в цей час рівня консульських представників Німеччини, Великобританії, Іспанії, Франції, США й інших країн. Так, генконсулами чи консулами Німецької імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. майже всі дипломати мали ступінь «доктора права».

Отже, можна констатувати, що рівень освіти консулів у досліджуваній період був досить високим, і не дивлячись на це, вимоги до їх освіти постійно підвищувалися, що, на нашу думку, було пов'язано із ускладненням міждержавних відносин, поглибленою розробкою теорії міжнародного права, подальшим розвитком економічно-торговельних взаємин на основі капіталістичних відносин. У даному ракурсі необхідно погодитися із відомим англійським дипломатом першої половини XX ст. Г. Нікольсоном, який зазначив: «Людина, яка могла б виявитися блискучим послом у XVII ст., тепер [на початку XX ст. – Л. В.] викликала б тільки глузування» [32].

Для завершення узагальнюючого портрету іноземного консула, що діяв на Півдні Російської імперії не можна не згадати про їх громадську та наукову діяльність. Так, серед консулів зустрічаємо відомих науковців: доктор медицини М. Діваріс, дослідник чорноморсько-азовського узбережжя, географ Е. Тетбу де Мариньї, доктор теології, дослідник південнослов'янських говірок О. Блау, агроном і дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної

Росії І. Демоль та інші.

Велика кількість заможних консулів займалася меценатством і благодійністю: А. Харі (надавав кошти молодим представникам літератури та науки), родина Рафаловичів (благодійництво, підтримка навчальних закладів, членство у благодійних товариствах), родина Скараманга (благодійництво, будівництво храмів), Я. Бродський (підтримка народної освіти, розбудова єврейської народної лікарні), Е. Каруана (підтримка Херсонського училища торговельного мореплавства, дарунки творів мистецтва Херсонському музею старожитностей), родина Зігомала, Ф. Звороно, родина Полякових, родина Родоканакі, родина де-Рібасів, Г. Властелиця (участь у розбудові міст), В. Мошетті, В. Босаліні, Г. Рафалович (розбудова інфраструктури міста – водогін у Таганрозі, трамвай у Херсоні, телефонна мережа в Одесі), І. Ефруссі (сприяння розвитку регіональної системи соціального захисту дітей), А. Іованович (благодійництво у Бессарабії), Г. Супічич (ініціатор створення й активний член Одеського сербського благодійного товариства) В. Коше (активний член «Французького благодійного товариства» в Одесі), О. Тритен (активний член Благодійного швейцарського товариства в Одесі) тощо.

Протягом майже 150 років з початку появи перших іноземних консульств у чорноморсько-азовських портах Російської імперії консулами були найрізноманітніші люди: як громадяни Російської імперії, так й іноземці: греки, євреї, італійці, німці, австрійці, французи, серби, іспанці. Це були представники дворянства, аристократії або ж буржуазії, що мали високий рівень освіти, як правило гуманітарної, володіли декількома мовами тощо. Вони представляли різні верстви суспільства – від купецтва до наукової інтелігенції. Здебільшого це були порівняно заможні люди, що отримали статки або у спадок, або в результаті власної праці, які окрім дипломатичної діяльності займалися підприємництвом і торгівлею, брали участь у громадському житті краю, займалися науковими дослідженнями, залишивши по собі помітний слід в історії міської громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорин В. А. Основы дипломатической службы / Валериан Александрович Зорин. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: «Международ. отношения», 1977. – 368 с.
2. Никольсон Г. Дипломатия / Гарольд Никольсон. – М.: ОГИЗ; Госиздательство политической литературы, 1941. – 156 с.
3. Агстнер Р. Про цесарів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785-2010. / Рудольф Агстнер. – Wien-Berlin: Lit Verlag GmbH&Co. KG, 2011. – 409 с.
4. Halm H. Johann Rosarowitz, der erste österreichische Generalkonsul in Cherson (geb.1739, +1789). – Eisgnstads Landesarchiv u Landesmus, 1952. – 77 s.
5. Херлихи П. Европейский город Черноморья. очерки истории Одессы XIX века / Патриция Херлихи. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2009. – 323 с.; Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914 / Патриція Герлігі. – К.: «Критика», 1999. – 382 с.
6. Шмульян Г. Т. Мини-словарь / Георгий Теодорович Шмульян // Вехи Таганрога. 110 лет Металлургическому заводу. – 2006. – № 28. – С. 34–36; Шмульян Г. Т. Нев Альберт Августович / Георгий Теодорович Шмульян // Энциклопедия Таганрога. – Ростов-на-Дону: Ростиздат, 2003. – 512 с.
7. Андрианов Ю. Альберт Нев – большой босс / Ю. Андрианов // Вальцовка (Таганрог, ТАГМЕТ). – 2003. – 28 марта. – С. 5; Андрианов Ю. Бельгийское консульство в Таганроге / Ю. Андрианов // Ветеран Дона (Таганрог). – 2006. – октябрь. – С. 4; Андрианов Ю. Бельгийцы в Таганроге / Ю. Андрианов // Ветеран Дона (Таганрог). – 2000. – 11 авг.; 18 авг. – С. 4.
8. Цымбал А. Консульства Таганрога / А. Цымбал // Таганрогская правда. – 2010. – 9-15 июля. – С. 5.
9. Паншин Г. Иностранцы в Таганроге / Г. Паншин // Таганрогская правда. – 1993. – 27 января. – С. 1–2.

10. Гонтмахер М. А. Евреи на Донской земле. История. Факты. Биографии. Издание второе, исправленное и дополненное / Михаил Абрамович Гонтмахер. – Ростов-на-Дону : Ростиздат, 2007. – 858 с.
11. Мовшович Е. В. Предприниматели и благотворители Самуил Соломонович Поляков и Яков Соломонович Поляков / Евгений Вениаминович Мовшович [Электронный ресурс] // Донской временник: краеведческий библиотечно-библиографический журнал. – Режим доступа : http://www.donvrem.dermartology.ru/Files/article/m12/0/art.aspx?art_id=189.
12. Чердниченко Г. Иностранные консульства в Николаеве как культурно-историческое явление XIX-XX столетий / Галина Чердниченко // Крєазнавчий альманах. – Миколаїв, 2004. – № 1; Консульський квартал // Николаевские новости. – 2004. – 24-28 мая – С. 3.
13. Ананьич Б. В. Банкирские дома в России, 1860-1914 гг.: Очерки истории част. предпринимательства / Борис Васильевич Ананьич. – Л. : Наука, 1991. – 196, [2] с.
14. Шевченко В. В. Приватне банкірське підприємство в Одесі (XIX – поч. XX ст.): [монографія] / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, ін-т історії України. – 2010. – 266 с.
15. Дружкова І. С. Кредитно-банківські установи на Півдні України в XIX – на початку XX ст. (історичний аспект) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Ірина Сергіївна Дружкова. – Одеса, 2004. – 220 с.
16. Адрес-календарь, издаваемый от канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора с картой железных дорог з 1869 г. за 1871 год. – Одесса : в типографии П. Францова, 1870. – С. 98.
17. Адрес-календари и Справочные книги Таврической губернии на 1908-1912 годы. (Симферополь).
18. Адрес-календари и Справочные книжки гор. Николаева (Херсонской губернии) на 1900 и 1902 годы.
19. Адрес-календарь Мариуполя на 1916 год // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old-mariupol.com.ua/category/adres-kalendar-1916-god/>.
20. Адрес-календари Одесского градоначальства на 1877-1905 годы.
21. Адрес-календари служащих в Таврической губернии на 1903-1905 годы.
22. Кавказский календарь на 1859-1917 гг.
23. Новороссийский календарь на 1836-1874 годы.
24. Горяинов С. М. Руководство для консулов. – Спб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1903. – С. 6.
25. Степаненко В. В. Північне Причорномор'я у системі зовнішньоторговельних зв'язків в Російській імперії (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.) / Вікторія Володимирівна Степаненко : дис. ... к.і.н. : 07.00.01 – історія України. – Миколаїв, 2006. – С. 141.
26. Тригуб О. П. «Почесні шпигуни» (розвідницька діяльність іноземних консулів на Півдні України на початку XX ст.) / Олександр Петрович Тригуб // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 67. – С. 49–50.
27. История дипломатии / Под ред. В. А. Зорина, В. С. Семенова, С. Д. Сказкина, В. М. Хвостова. В 3-х т. – Т. 1. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1959. – С. 89–90.
28. Зорин В. А. Основы дипломатической службы / В. А. Зорин. – С. 30.
29. Зюнова Т. В. Основные этапы становления российской дипломатической службы (1549-1917 гг.) / Татьяна Владимировна Зюнова // Дипломатическая служба: учебник / под ред. А. Торкунова. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 25.
30. Зорин В. А. Основы дипломатической службы. – С. 30.
31. Зюнова Т. В. Основные этапы становления российской дипломатической службы (1549-1917 гг.) / Т. В. Зюнова. – С. 25.
32. Никольсон Г. Дипломатия. – С. 67.

Рецензенти: д.і.н., проф. С.В. Корновенко (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького);
д.і.н. проф. Ю. В. Котляр (Чорноморський державний університет імені Петра Могили).

© Вовчук Л. А., 2014

Дата надходження статті до редколегії 12.09.2014 р.